

**Waldemar Czachur, Annemarie Franke
(red.), *Krzyżowa jako miejsce dialogu
polsko-niemieckiego. Szanse na euro-
pejską narrację***

Wydawnictwo Fundacja „Krzyżowa” dla Porozu-
mienia Europejskiego, Krzyżowa 2013, ss. 113.

W roku 2014 minęło ćwierć wieku od przełomowych wydarzeń w Polsce: obrady Okrągłego Stołu, pierwsze wolne wybory, powołanie rządu Tadeusza Mazowieckiego, a w Europie Środkowej i Wschodniej rozpoczęcie „jesieni ludów”, która zapoczątkowała dynamiczny proces zmian, takich jak upadek muru berlińskiego, a w konsekwencji zjednoczenie Niemiec. Tym wszystkim ważnym wydarzeniom towarzyszyły inne, równie istotne, które zaprezentowane są w publikacji zbiorowej pod redakcją Waldemara Czachura i Annemarie Franke: *Krzyżowa jako miejsce dialogu polsko-niemieckiego. Szanse na europejską narrację*. Wydawnictwo jest próbą znalezienia odpowiedzi na pytania dotyczące dziedzictwa Krzyżowej dla przyszłych pokoleń, czy przesłanie, jakie przyświecało powołaniu fundacji, jest dziś nadal aktualne? Książka rozpoczyna się cytatem Ludwika Mehlhorna, działacza na rzecz budowania porozumienia polsko-niemieckiego, którego stwierdzenie w pełni oddaje jej charakter – *Krzyżowa jest dzieckiem środkowoeuropejskich przemian z 1989 roku. Nie ma między Łabą a Bugiem większego projektu, wynikającego z działań społeczeństwa obywatelskiego, który zawdzięczałby swoje powstanie duchowi tego czasu*.

Sądzę, iż książkę można polecić zarówno zainteresowanym edukacją historyczną, jak i niemcoznawcom czy historykom. Jest to ciekawa

pozycja dotycząca roli miejsca pamięci w relacjach polsko-niemieckich współczesnej Europy. Publikacja powstała w ramach projektu pt. „Stan i perspektywy narracji Krzyżowej w Polsce i w Niemczech – analiza naukowa”, realizowanym przez Fundację „Krzyżowa” dla Porozumienia Europejskiego, Centrum Studiów Niemieckich i Europejskich im. Willy’ego Brandta Uniwersytetu Wrocławskiego, Forschungsstelle Gedenkstätte Deutscher Widerstand w Berlinie i Instytut Germanistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Projekt, wspierany przez Polsko-Niemiecką Fundację na rzecz Nauki we Frankfurcie nad Odrą, dostępny jest w dwóch wersjach językowych. Autorami artykułów są naukowcy, głównie historycy, oraz osoby zajmujące się stosunkami dwustronnymi, przez co książka zachowuje równowagę, przedstawiając niemiecką i polską narrację. W interesujący sposób prezentuje historyczny kontekst, w jakim doszło do powstania centrum łączącego oba narody, jednocześnie zachęca do przemyśleń, jak jeszcze lepiej wykorzystać jego potencjał dla Europejczyków. „Społeczeństwo obywatelskie, odwaga płynięcia pod prąd, solidarność i pojednanie to centralne pojęcia, bez których projekt europejski ma nikłe szanse sukcesu. Krzyżowa jest znakomitym miejscem do podejmowania nad nimi refleksji”¹.

Autorzy tekstów to osoby zaangażowane w sprawy Krzyżowej na różnych płaszczyznach: dyplomatycznej i rządowej, m.in. Iwona Kozłowska – dyrektor biura Pełnomocnika Prezesa Rady Ministrów ds. Dialogu Międzynarodowego, konsul generalny dr Gottfried Zeitz, Janusz Reiter ambasador RP w Niemczech (1990–1995) i w Stanach Zjednoczonych (2005–2007), oraz naukowej – profesor Krzysztof Ruchniewicz z Uniwersytetu Wrocławskiego, profesor Peter Steinbach z Uniwersytetu w Mannheim. Całość uzupełniają spojrzenia osób zajmujących się na co dzień edukacją historyczną, m.in. Annemarie Franke dyrektor Miejsca Pamięci „Krzyżowa” w latach 2002–2012, Moniki Szurlej pracownika merytorycznego Fundacji oraz Dominika Kretschmanna kierownika Miejsca Pamięci w Fundacji „Krzyżowa” dla Porozumienia Europejskiego. Najciekawszym artykułem, okazał się dla mnie tekst

¹ B. Olschowsky, R. Żurek, *Krzyżowa jako miejsce pamięci o polsko-niemieckim dialogu społeczeństw przed 1989 r.*, w: W. Czachur, A. Franke (red.), *Krzyżowa jako miejsce dialogu polsko-niemieckiego. Szansa na europejską narrację*, Krzyżowa 2013, s. 44.

Francja – Niemcy – Polska: porozumienie ponad bilateralnością Pierre'a-Federica Webera, który porównuje procesy zbliżania obu krajów z Niemcami. Ukazuje podobieństwa i różnice w budowaniu pojednania, przywołując wzór modelu Trójkąta Weimarskiego.

Redaktorzy książki są osobami od lat związanymi z Krzyżową: dr hab. Waldemar Czachur członek Rady Fundacji w latach 2008–2011 oraz Komisji ds. Miejsca Pamięci i Akademii Europejskiej w Krzyżowej i Annemarie Franke dyrektor Miejsca Pamięci „Krzyżowa” w latach 2002–2012. Ich wspólne doświadczenie w pełni przełożyło się na poziom merytoryczny wybranych tekstów, zachowując perspektywę narracyjną, czytelną zarówno dla osób zajmujących się stosunkami polsko-niemieckimi, jak i tych, dla których ta tematyka jest całkowicie obca.

Książka składa się z trzech części. W pierwszej znajdują się informacje historyczne dotyczące pojednania polsko-niemieckiego oraz okoliczności powstania Fundacji Krzyżowa. Teksty zamieszczone w kolejnej części przedstawiają zagadnienie badań niemieckiego ruchu oporu w polskiej i niemieckiej perspektywie. Prace zamieszczone w ostatniej części ukazują dotychczasowe doświadczenia Krzyżowej jako miejsca edukacji historycznej dla młodzieży i dorosłych oraz cele jej działań w przyszłości.

Krzyżowa to położona na Dolnym Śląsku wieś, w czasie drugiej wojny światowej posiadłość należąca do rodziny von Moltke, miejsce opozycyjnej grupy antyhitlerowskiej działającej w latach 1942–1943. To właśnie tam 12 listopada 1989 roku została odprawiona Msza Pojednania. Uczestniczyli w niej: kanclerz Niemiec Helmut Kohl i premier RP Tadeusz Mazowiecki. Przekazany między nimi podczas mszy znak pokoju, stał się symbolem pojednania. „Obraz przedstawiający ten moment znalazł się na pierwszych stronach gazet świata, a scena do dziś jest silnie obecna w zbiorowej pamięci”². Obecnie Krzyżowa to Międzynarodowy Dom Spotkań Młodzieży i Miejsce Pamięci o oporze przeciw dyktatorom. Centrum spotkań, zwłaszcza młodych ludzi z całej Europy.

Teksty przybliżają chronologicznie okoliczności historyczne, w jakich doszło do pojednania Polaków i Niemców. Jak wspominają autorzy,

² T. Mazowiecki, *20 rozmów na 20 lecie. Album wydany z okazji 20. rocznicy Mszy Pojednania w Krzyżowej, Krzyżowa-Świdnica 2009*, s. 7.

historyczne pojednanie rozpoczęło się w latach sześćdziesiątych od nieformalnego dialogu środowisk chrześcijańskich obu krajów. Ze strony polskiej były to środowiska „Tygodnika Powszechnego”, miesięcznika „Znak”, „Więź” i Klubów Inteligencji Katolickiej³. Ze strony niemieckiej powstała w 1958 roku z inicjatywy Lothara Kreysiga ogólnoniemiecka organizacja społeczna pod nazwą „Akcja Znak Pokuty” (obecnie Akcja Znak Pokuty–Służba dla Pokoju) [Aktion *Sühnezeichen/Friedensdienste*] oraz niemiecka sekcja katolickiego ruchu „Pax Christi”. Wschodniemieccy sympatycy z organizacji chrześcijańskich od 1965 roku⁴ organizowali wyjazdy do Polski i Czechosłowacji⁵. Nawiązane wówczas kontakty (przez „Akcję Znak Pokuty” i Klub Inteligencji Katolickiej) doprowadziły do organizacji konferencji pt. „Chrześcijanin w społeczeństwie”, która odbyła się w dniach 2–4 czerwca 1989 roku. Pierwsze kontakty były wynikiem inicjatywy społeczeństwa obywatelskiego, a nie narzuconą odgórnie polityką elit rządzących. Podczas konferencji wśród uczestników pojawiła się idea „ożywienia Krzyżowej poprzez utworzenie międzynarodowego centrum spotkań”⁶. Rezultatem spotkania był apel wystosowany do polskiego ministra spraw zagranicznych o przyjęcie oddolnej inicjatywy stworzenia w Krzyżowej domu spotkań młodzieży oraz muzeum ruchu oporu antyhitlerowskiego⁷. Inicjatywa wpisała się w ogólną koncepcję współpracy na szczeblu rządowym. 14 listopada 1989 roku premier Tadeusz Mazowiecki i kanclerz Helmut Kohl podpisali w imieniu swoich rządów oświadczenie o pierwszych wymianach młodzieży i o porozumieniu polsko-niemieckim. W dniu 17 czerwca 1991 roku ministrowie spraw zagranicznych Polski i Niemiec podpisali umowę między rządem Rzeczypospolitej Polskiej a rządem Republiki Federalnej Niemiec o niemiecko-polskiej współpracy młodzieży. W ten sposób urzeczywistnili ideę pierwszego nie-

³ Ł. Wojtach, *Oreddie biskupów polskich do ich niemieckich braci...*, 8 grudnia 2009 [online], <http://www.muzhp.pl/artykuly/300/oredzie-biskupow-polskich-do-ich-niemieckich-braci.html> [dostęp: 21 października 2015].

⁴ *Krzyżowa/Kreisau, 12.11.1989 krótka historia Mszy Pojednania w Krzyżowej*, Krzyżowa 2009, s. 10.

⁵ J. Rydel, *Polityka historyczna w Republice Federalnej Niemiec*, Kraków 2011, s. 127.

⁶ *Krzyżowa/Kreisau – przewodnik po historii i po dniu dzisiejszym*, Krzyżowa 2009, s. 4.

⁷ *Ibidem*.

komunistycznego premiera RP Tadeusza Mazowieckiego i ówczesnego kanclerza federalnego Helmuta Kohla⁸.

Nowa droga Krzyżowej prowadzi, jak kiedyś, do wspólnej Europy. Takie też przesłanie pojawia się w prezentowanym wydawnictwie. Nie sposób zapomnieć o bolesnej historii drugiej wojny światowej, jak i znaczeniu dla Niemców opozycji antyhitlerowskiej – grupy hrabiego von Moltke z Krzyżowej. Jednak to międzynarodowe projekty wydają się dla gremiów naukowych siłą napędową dla przyszłych pokoleń w budowaniu europejskiej świadomości narodowej. Akademia Europejska działająca w ramach kompleksu Krzyżowa propaguje idee pokojowego i tolerancyjnego współżycia narodowości, poglądów i wyznań. Cel ten realizuje przez międzynarodowe spotkania młodzieży oraz pracę z dorosłymi⁹. „Krzyżowa zaprasza dzisiaj do międzypokoleniowej i międzykulturowej dyskusji o przyszłości Europy i sąsiedztwa polsko-niemieckiego, że jest miejscem kształtowania postaw młodych ludzi i ich sposobu patrzenia na Europę i świat, przez pryzmat wspólnych doświadczeń Polaków i Niemców”¹⁰.

„Wyjątkowość projektu Kreisau/Krzyżowa – jak podaje Annemarie Franke – polega na tym, iż od samego początku Niemcy i Polacy wspólnie chcieli powołać do życia coś, co miało służyć nie tylko im samym, ich wzajemnym stosunkom, ale też wnieść wspólny wkład w dzieło zjednoczenia się Europy, przezwyciężania jej podziału po zakończeniu zimnej wojny. Dotyczy to zarówno działań obu rządów, jak i społeczeństwa obywatelskiego”. Zarówno na płaszczyźnie społeczeństwa obywatelskiego, jak i rządowej celem starań był projekt zwrócony ku przyszłości, oparty na mocnym przekonaniu, że przyczyni się on do budowy nowego ładu pokojowego w Europie. Europejski wymiar projektu leżał na sercu w równej mierze Polakom, jak i Niemcom. Europa i przyszłość są podstawowym składnikiem wspólnej, polsko-niemieckiej narracji o genezie współczesnej Krzyżowej.

⁸ Polsko-Niemiecka Współpraca Międzynarodowa, 1 października 2014 [online] <http://www.pnwm.org/o-nas/historia/> [dostęp: 21 października 2015].

⁹ Krzyżowa/Kreisau – przewodnik..., s. 6.

¹⁰ I. Kozłowska, *Więcej Europy-Krzyżowa jako miejsce polsko-niemieckiego dialogu dla Europy*, w: W. Czachur, A. Franke (red.), op. cit., s. 14.

Krzyżowa, to niemieckie miejsce pamięci leżące w Polsce, konfrontuje zarówno Niemców z historią Polski, jak i Polaków z historią Niemiec. Często obie strony niewiele o niej nawzajem wiedzą¹¹. W Niemczech znaczenie procesu pojednania polsko-niemieckiego jest niedoceniane, m.in. ze względu na zasadniczy brak zainteresowania Europą Wschodnią¹². „Oba państwa stały się jednak kluczowymi beneficjentami politycznego przełomu w Europie, a redefinicja relacji sąsiedzkich stworzyła drogę do przezwyciężenia rozłamu między Wschodem i Zachodem kontynentu”¹³.

Krzyżowa jako symbol zjednoczenia i znoszenia podziałów z czasem uległ znacznemu osłabieniu. Jak podkreślą we wspólnym artykule Waldemar Czachur i Ryszarda Formuszewicz: istnieje potrzeba przywrócenia symbolu pojednania, by stało się to możliwe należy w jej treści symbolicznej wyróżnić elementy niemieckiej i wspólne polsko-niemieckie, nie zapominając o komponencie polskim, którego do tej pory brakowało. Jak sugerują autorzy, jedynym rozwiązaniem jest umieszczenie w centrum nowej koncepcji doświadczenia wspólnego i wyeksponowanie go w sposób przekonywający we wszystkich wymiarach, także w kompleksie przestrzennym Krzyżowej. Oś przyszłej narracji powinna zostać wyznaczona przez rok 1989 niż przez lata czterdzieste XX wieku. „Jeśli definiujemy Europę jako kontynent pojednania, dążący do politycznej jedności, to na jej mentalnej mapie nie powinno zabraknąć Krzyżowej”¹⁴.

Moim zdaniem kolejnym obszarem, na który warto zwrócić uwagę czytelnikom, jest zagadnienie Kręgu z Krzyżowej w polskiej i niemieckiej perspektywie. Temat ten był przez lata omijany przez badaczy. Peter Steinbach podkreśla w swoim artykule, iż to jedna z najważniejszych grup oporu, którego centrum intelektualnym i politycznym była właśnie Krzyżowa/Kreisau. „Wywarła ona trwały wpływ na wyobrażenia niemieckich przeciwników reżimu nazistowskiego na temat

¹¹ G. Zeitz, *Krzyżowa-wspólne zadanie europejskie*, w: W. Czachur, A. Franke (red.), op. cit., s. 16

¹² B. Olschowsky, R. Żurek, *Krzyżowa jako miejsce pamięci o polsko-niemieckim dialogu społeczeństw przed 1989 r.*, w: W. Czachur, A. Franke (red.), op. cit., s. 40.

¹³ W. Czachur, R. Formuszewicz, *O potrzebie przywracania symbolu pojednania polsko-niemieckiego w Krzyżowej*, w: W. Czachur, A. Franke (red.), op. cit., s. 34.

¹⁴ Ibidem, s. 37.

powojennego ładu w Niemczech i w Europie. Świadomość istnienia tej miejscowości i opozycyjnej grupy była przez lata w ogóle nieznaną. Ograniczała się jedynie do specjalistów zajmujących się problematyką. Dopiero przełom historyczny w 1989 r. spowodował wzrost zainteresowania tą tematyką w Polsce. Ułatwieniem było zniknięcie barier politycznych oraz podpisanie układu o przyjaźni i dobrym sąsiedztwie między Polską a RFN¹⁵. Jak przytacza Krzysztof Ruchniewicz, od początku lat dziewięćdziesiątych organizowano w Polsce wystawy poświęcone niemieckiej opozycji antyhitlerowskiej, jednak część Polaków nie potrafiła zrozumieć charakteru niemieckiego sprzeciwu wobec nazizmu. „Krağ z Krzyżowej należy do tych podmiotów oporu antyhitlerowskiego, które obok Dietricha Benhoeffera i Białej Róży – budzą w Polsce najmniej kontrowersji. Składają się na to w wymiarze programowym silny wpływ chrześcijaństwa, jednoznaczna krytyka niemieckich win w czasie wojny, jednoznaczny postulat osądzenia sprawców oraz pogodzenie się z utratą Śląska przez Niemcy”¹⁶.

Na zakończenie przedstawiono metody i dotychczasowe doświadczenia edukacji historycznej i obywatelskiej. Co roku ponad 10 tys. osób z całej Europy przybywa do Krzyżowej. Jak podkreśla kierownik działu Miejsc Pamięci Dominik Kretschmann, „Krzyżowa nie odpowiada potocznym, ani «niemieckim» ani «polskim» wyobrażeniom o miejscach pamięci związanych z II wojną światową. Upamiętniają one bowiem cierpienie, prześladowanie i kaźń. Krzyżowa natomiast to miejsce przypominające o ruchu oporu przeciwko dyktaturze nazistowskiej, skłaniające do odkrywczego, krytycznego i twórczego obcowania z historią. Narracja Krzyżowej jest wyrazem szacunku dla ludzi, którzy stawiali opór dyktaturom XX wieku. Miejsce o symbolicznym charakterze i znaczeniu dla stosunków polsko-niemieckich i pojednania Niemców i Polaków po II Wojnie Światowej”¹⁷.

Magdalena Nowak

¹⁵ K. Ruchniewicz, *Opozycja antyhitlerowska i jej recepcja w Polsce*, w: W. Czachur, A. Franke (red.), op. cit., s. 80.

¹⁶ M. Miodek, *Krağ z Krzyżowej a prasowy obraz niemieckiego oporu antyhitlerowskiego w Polsce lat 1945–1913*, w: W. Czachur, A. Franke (red.), op. cit., s. 88.

¹⁷ D. Kretschmann, *Narracje Krzyżowej – jak trudno je pokazać i czego spodziewają się odwiedzający*, w: W. Czachur, A. Franke (red.), op. cit., s. 100.